

Figur 1. Björn Kurtén på sin arbetsplats 1982 med geologiska och paleontologiska samlingar vid Helsingfors universitet. Foto: Johan Ulfvens

Österbottningen Björn Kurtén 100 år

HENRY PIHLSTRÖM

År 2024 firar österbottnisk naturvetenskap två 100-årsjubileer. Föreningen Ostrobothnia Australis grundades år 1924, och paleontologen Björn Kurtén föddes i Vasa den 19 november samma år.

Värst mycket mera än födelseåret delar visserligen inte Kurtén och OA. Det finns visserligen ett släktsamband i form av Björn Kurténs far, Lennart Kurtén, som var aktiv inom OA:s verksamhet redan från första början på 1920-talet (Dahlvik 2022). Men den yngre Kurténs vetenskapliga intressen riktades i huvudsak mot andra håll än södra Österbottens recenta djur- och växtvärld. Han var inte aktiv inom OA:s verksamhet, även om han nog ett par gånger höll föredrag vid föreningens möten. Detta skedde den 8 mars 1972, då Kurtén höll föredraget ”Människans härstamning”, och den 20 februari 1982, då han höll föredraget ”Istidens människor i Europa”.

Hur är det då med Kurténs österbottniska anor över lag? Märktes det österbottniska i Kurténs livsverk, särskilt i hans litterära produktion, och i så fall på vilket sätt? För att besvara den frågan är det skäl att i korthet presentera Kurténs bakgrund.

Björn Kurtén är utan tvekan en av de mest betydande naturforskare som Österbotten, eller för den delen Finland, har producerat. Efter att ha deltagit i fortsättningskriget beslöt Kurtén att ägna återstoden av sitt liv åt något som var, enligt hans egna ord, ”absolut onyttigt” (Hård 1984). Detta ”onyttiga” blev paleontologi, det vill säga vetenskapen om forntidens djur och växter (se figur 1). På 1940-talet var det mycket svårt att ens studera paleontologi i Finland – att göra en karriär som paleontolog i detta land var något nästan otänkbart. Men Kurtén framhärjade. Han kompletterade sina zoologi- och geologistudier vid Helsingfors universitet genom studier vid Uppsala universitet i Sverige, där paleontologisk fackkunskap och betydande samlingar av fossiler fanns tillgängliga.

Fossiler, eller förstenade lämningar av forntida organismer, utgör det material som paleontologisk forskning grundar sig på. Samlingarna av fossila djur i finländska museer var på den tiden nästan obefintliga (och denna omständighet gäller i stort sett ännu idag). Det fanns ett betydande undantag: en stor samling fossil av den istida

grottbjörnen, som hade samlats i nuvarande Ukraina på 1800-talet av professor Alexander von Nordmann, Kurténs egentligen enda professionella föregångare i Finland. Kurtén inledde sin forskningskarriär med en detaljerad studie av grottbjörnen, men för att kunna forska vidare var det nödvändigt för honom att resa utomlands. Efter Uppsala följde under årens lopp forskningsbesök i Storbritannien, USA och många andra länder.

Kurtén själv ansåg att det egentligen var en oväntad fördel för honom att inte ha en "egen" fossilsamling tillgänglig i hemlandet. Det tvingade nämligen honom att bege sig till andra länder för att personligen bekanta sig med många olika fossilsamlingar i de stora naturhistoriska museerna ute i världen. Detta i sin tur gav Kurtén vidgade vyer och ett perspektiv som ofta gjorde det möjligt för honom att se och uppfatta stora helheter i stället för att fastna vid detaljer. Tack vare denna omständighet var Kurtén enastående väl lämpad för att sammanställa fakta och skapa synteser, vilket också på sätt och vis blev hans professionella specialitet. Få andra forskare skulle till exempel ha besuttit tillräckligt djupa kunskaper för att ha kunnat producera sådana klassiska översiktsarbeten om de istida däggdjuren i Europa och Nordamerika som Kurtén gjorde.

Från 1949 ända till sin förtidiga död vid 64 års ålder år 1988 publicerade Kurtén oupphörligt. Han gav ut en lång rad böcker, vetenskapliga artiklar och populärvetenskapliga uppsatser. Dessa behandlade ett flertal ämnen, även om tyngdpunkten alltid gällde paleontologi och närliggande vetenskapsgrenar. I sina populärvetenskapliga publikationer nämnde Kurtén ibland personliga detaljer. Han beskrev händelser som anknöt till hans forskning, som till exempel fossiljakt ute i fält i Spanien och Tunisien.

Till mera personliga ämnen hänvisade Kurtén ytterst sällan. I hans publikationer finns endast några få hänvisningar till hans österbottniska bakgrund. I boken *Istiden*, som utgavs 1969 på svenska och därefter översattes till andra språk, inklusive engelska och finska, diskuterar Kurtén på ett ställe fenomenet landhöjningen i Kvarken. Där finns en mening som lyder: "*Gårdagens vassrugg stod där vi har morgondagens strandäng: grynnorna ligger över vattenytan där jag kunde paddla en kanot i min barndom.*"

Ett annat exempel finns i uppsatsen "Biologin och bokskåpet", som publicerades i essäsamlingen *De skuldlösa mördarna* år 1987. Kurtén beskriver olika evolutionsteorier, däribland lamarckism, och påpekar i samband med detta att Jakob inte

Figur 2. Romanen *63 förstenade hjärtan*, den sannolikt mest "österbottniska" av Björn Kurténs publikationer.
Foto: Henry Pihlström

kunde ha avlat fram boskap som var "fleckot, spreklet och brokot" för att lura Laban på så sätt som beskrivs i Första Mosebok i Bibeln. De tydligaste referenserna till Österbotten hittar vi dock inte i Kurténs vetenskapliga produktion. Kurtén publicerade också skönlitterära verk, av vilka de mest kända är de två urtidsromanerna *Den svarta tigern* och *Mammutens råhare*.

Han skrev även den något mindre uppmärksammade romanen *63 förstenade hjärtan*, som är av särskilt intresse i det aktuella sammanhanget (Figur 2). Kurtén säger visserligen inte uttryckligen var bokens händelser utspelar sig (annat än att dess huvudperson, den 17-åriga Hugo, vistas i en "sommartom stad" där det talas svenska), men han nämner flera platser som gör det klart att vi befinner oss i den österbottniska skärgården.

I boken förekommer hänvisningar till ställen som till exempel Norra Gloppet, Ritgrund, Mickelsöarna, Iskmo, Köklot, Replotfjärden och Djupkastet. *63 förstenade hjärtan* utgavs 1980, men händelserna utspelar sig några år efter krigsslutet, det

Figur 3. Björn Kurtén skrev oupphörligt artiklar och böcker från 1949 till sin förtidiga död 1988. Foto: Johan Ulfvens

vill säga på 1940-talet, då Kurtén själv ännu var en ung man. Det finns uppenbara självbiografiska inslag i romanen, och det råder inget tvivel om att Kurtén beskrev platser som han personligen var väl bekant med då han i sin ungdom seglade i Vasa skärgård.

Ytterligare hänvisningar till Österbotten kunde kanske hittas genom att nagelfara alla Björn Kurténs publikationer, men det är tydligt att sådana referenser är sällsyntheter inom hans litterära produktion. (Man kan förmoda att om Kurtén hade levt längre skulle han troligen ha kommenterat de kontroversiella upptäckterna i Varggrottan i Kristinestad, men dessa upptäckter offentliggjordes först på 1990-talet.)

Det är dock möjligt att Kurténs österbottniskhet ändå finns införlivad i hans skrifter på ett mer subtilt sätt. Som nämnts kännetecknas Kurténs böcker och uppsatser av att deras författare framhävde stora helheter (Donner 2014). Idéhistorikern Anto Leikola, som kände Kurtén personligen, har föreslagit att denna omständighet var åtminstone delvis ett resultat av Kurténs finlandssvenska, och specifikt österbottniska, rötter (se figur 3). Dessa, menar Leikola (1992), påverkade både hans val

av karriär och hans personliga livssyn på ett grundläggande sätt. Uppvuxen i Vasa, en kuststad med starka traditioner inom affärliv och utbildning, vände Kurtén sin blick redan i ungdomen mot vida horisonter och internationella intressen.

Kurténs kosmopolitiska böjning kompletterades av hans önskan att bidra till kulturen i sitt eget land och samhälle. Som sagt skrev han livet ut populärvetenskapliga skildringar, fullt medveten om att sådana publikationer vetenskapligt sett inte ansågs vara särskilt viktiga meriter (Leikola 1992). Även om många av dessa populärvetenskapliga publikationer också utgavs på engelska (och andra språk) var majoriteten av dem på svenska.

En orsak till detta var förmodligen att Kurtén, som litterärt sett alltid var en utökt stilist, trots sin utmärkta engelska ändå kände sig stå på fastare mark då han skrev på sitt modersmål. En lika viktig om inte viktigare orsak var dock Kurténs önskan att sprida kunskap om forntida djur och människor till vanliga läsare i sitt eget hemland, på ett lättfattligt och engagerande sätt. Betraktat ur det perspektivet kan det nog konstateras att Kurtén aldrig glömde sina österbottniska rötter.

Tack. Jag vill tacka Gun Dahlvik och Niclas Fritzen som hjälpte mig med uppgifter om Lennart och Björn Kurténs OA-aktiviteter.

Referenser

- Dahlvik, G. 2022: OA:s exkursioner på 1920-talet. — OA-Natur 24: 54–56.
- Donner, K. 2014: Between hard rock and open space: constraints and freedom of Finnish paleontology. — *Annales Zoologici Fennici* 51: 2–16.
- Hård, G. 1984: Björn Kurtén – ett författarporträtt. — *Horisont* 31(5): 36–39.
- Kurtén, B. 1969: Istiden. — Forum, Stockholm.
- Kurtén, B. 1980: 63 förstenade hjärtan. — Alba, Stockholm.
- Kurtén, B. 1987: De skuldlösa mördarna. — Schildts.
- Leikola, A. 1992: Björn Kurtén, scientist and writer. — *Annales Zoologici Fennici* 28: 117–122.